

Vanhan kirjasuomen yhdysverbit¹

1. Taustaa

Suomen kirjakieli on syntynyt ja kehittynyt uskonpuhdistuksen vanavedessä. Aluksi julkaistiin uskonnollisten teosten käännöksiä. Myös laki- ja asetustekstejä suomennettiin, mutta yleensä nämä suomennokset jäivät käsikirjoituksiksi. Kirjakielen muotoutumisen ensimmäisiä vuosisatoja nimitetään vanhan kirjasuomen kaudeksi. Se alkaa 1540-luvulta, jolloin ensimmäiset suomenkieliset kirjat julkaistiin, ja päättyy 1800-luvun alkupuolelle, suurin piirtein Ruotsin vallan ajan loppuun. Vieraskielisiä kirjoituksia suomentaessaan kääntäjät joutuivat kehittämään kieltä. Varsinkin uutta sanastoa oli luotava. Tätä kautta kieleen omaksuttiin mm. käännöslainoja. Tässä artikkelissa tarkastelen sellaisia verbityyppejä, jotka ovat tulleet suomen kieleen kirjallista tietä, käännöslainoina vieraista kielistä. Tavoitteenani on tarkastella näiden verbien rakennetta ja yleisyyttä. Kiinnitän tutkimuksessani huomiota morfologiaan sekä sanojen esiintymiseen eri vuosisadoilla ja eri kirjoittajilla. Morfologinen analyysi perustuu pääosin Kaisa Häkkisen (1987) hahmottelemaan yhdysverbien luokitteluun.

Tarkasteluni kohteena ovat morfologisesti kompleksiset verbit, joita nimittän yhdysverbeiksi. Nimitys viittaa verbin rakenteeseen, jossa on vähintään kaksi leksikaalista morfeemia. En siis ota nimityksellä kantaa verbien muodostamistapaan (yhdistäminen tai johtaminen) enkä verbien rakenne-elementteihin (prefiksiverbit, partikkeliverbit). Tutkimusaineistossani on sekä yhdistämällä että johtamalla muodostettuja verbejä. Aineistoani vastaavia verbejä nimitetään vieraissa kielissä usein prefiksiverbeiksi, mutta nimitys ei sovi suomen kielen verbien kuvaamiseen, sillä suomessa ei varsinaisia prefiksejä ole.

Tutkimusaineistonani on 1460 erilaista yhdysverbiä. Lekseemien lisäksi olen poiminut aineistooni tietoja yhdysverbien esiintymistä eri kirjoittajilla.

¹ Kiitän saamistani, eri tahoilta tulleista kommentteista, jotka ovat edesauttaneet artikkelini syntymistä.

Aineiston olen koonnut Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineskokoelmasta. Käyttämäni kokoelma muodostuu alkuperäisten sanalippujen kopioista, jotka ovat säilytteillä Turun yliopistossa. Varsinaista sanakirjan toimittamisessa käytettyä sanakokoelmaa on myöhemmin täydennetty, eikä täydennyksiä ole aineistossani, joten tutkimusaineisto on otos vanhan kirjasuomen sanastosta ja sen yhdyssyöbeistä. Aineistossa on puutteita ainakin Agricolan sanaston ja vuoden 1642 *Raamatun* osalta. Olen korjannut tilannetta täydentämällä aineistoa erillistutkimusten avulla. Tärkein näistä lähteistä on ollut Rauno Heinosen pro gradu -tutkielma (1972).

Aineskokoelman aukkoja on selitetty sillä, että sanastettaessa tavallinen, yhä käytössä oleva sanasto on jäänyt vähälle huomiolle. Toisaalta kirjallisia käänöslainoja on poimittu liian vähän. (VKS, V.) Jälkimmäinen seikka selittää sitä, miksi juuri yhdyssyöbien sanastamisessa on aukkoja. Verbikompositumit eivät ole olleet kulttuurisanojen lailla mielenkiintoisia. Lisäksi ne ovat rakenteeltaan vierasperäisiä, muukalaisia. Myös kompositumien kirjoitusasu on tuottanut sanastajille ongelmia, sillä ortografia on ollut vanhan kirjasuomen kaudella vakiintumatonta ja yhdyssanojen osat on kirjoitettu usein erilleen. Niinpä on vaikea ratkaista, milloin on kyseessä yhdyssana, milloin taas sanaliitto. Lekseemien kirjoittaminen sanalippuihin ja sanalippujen aakkostaminen osoittavat, että yhdyssyöbit ovat aiheuttaneet vaikeuksia sanastajille. Toisinaan kompositumin määräiteosa on kirjoitettu sulkeisiin perusosan edelle, toisinaan määräiteosa on perusosan jäljessä erikseen kirjoitettuna. Kuitenkin sanalipun esimerkki näissä tapauksissa osoittaa, että kyseessä on yhdyssyöbi tai sellainen sanaliitto, jossa määräite on pääsanansa edellä. Joskus yksiselitteiset yhdyssyöbit on aakkostettu perusosansa mukaan. Toisin sanoen yhdyssyöbejä on käsitelty kuten nykykielessä, jossa määräiteosa seuraa pääsanana (*saada aikaan*), tai kompositumi on korvattu yksinäisyöbillä (*edesauttaa > auttaa*). Toki aineistossa on lukuisasti yhdyssyöbeiksi kirjattuja lekseemejä, jotka on aakkostettu määräiteosansa mukaan.

Ortogrfian horjuvuus ja vakiintumattomuus näkyvät yhdyssyöbien ja muiden yhdyssanojen kirjoittamisessa. Hyvin usein merkitykseltään toisiinsa liittyvät ja selvästi yhden merkityskokonaisuuden muodostavat sanat on kirjoitettu erilleen. Nimitän tällaisiakin konstruktioita yhdyssyöbeiksi, verbikompositumeiksi, sillä nämä yhdistykset voidaan nähdä yhdyssyöbejä (merkitykseltään ja myös muodoltaan) vastaavina sanaliittoina. Koska olisi hankalaa puhua toistuvasti yhdyssyöbeistä ja niitä vastaavista sanaliitoista, puhun yksinkertaisesti yhdyssyöbeistä.

Aineiston ulkopuolelle olen rajannut yhdyssyöbien partisiippimuodot sellaisissa tapauksissa, joissa lekseemiä ei käytetä finiittisesti predikaatin funktiossa. Partisiipit rinnastuvat syntaktisesti adjektiivieihin (Siro 1964, 125). Pelkästään adjektiivisesti tai substantiivisesti käytettyjä kompositumeita ovat mm. *jäljessä tuleva(inen)* (myöhemmin elävistä ihmisistä), *jäljessä seuraava(inen)*

'seuraava', *kanssaluotu* 'myötäsyntyinen', *kanssapitävä* 'kannattaja'. Usein sanan lauseopillista tehtävää on vaikea määrittää. Edellä mainitut partitiipit ja niiden johdokset on muodostettu verbivartalosta, mutta samaa yhdistelmää ei ole käytetty verbin tehtävissä. Sen sijaan aineistossa on yhdysverbejä, joita on käytetty toisaalla predikaatteina, toisaalla nominin funktioissa. Aineistossa on myös mukana sellaisia kompositumeita, jotka esiintyvät teksteissä vain nominaalimuodoissa, esimerkiksi temporaalisesti *alawsajotettaisa* ('painettaessa alas, upotettaessa') *pidetään yhtäläistä toimellisuutta, kuin Pellawallaki* (Almanakka 1775). Tällaiset nominaalimuodot ovat säilyttäneet verbisen merkityksensä. Niitä ei myöskään voida rinnastaa syntaktisesti adjektiiveihin kuten partitiippeja (Siro mp.).

2. Yhdysverbit

2.1. Yhdysverbien muodostaminen

Suomen yhdysverbeistä voidaan erottaa kolme historiallista kerrostumaa. Vanhin ajoittuu kirjakielen alkuvaiheista 1800-luvulle. Ajanjakson ylivoimaisesti yleisimpänä yhdysverbityyppinä ovat olleet adverbialkuiset yhdysverbit. Ryhmä on edelleen produktiivinen, mutta sen merkitys on jäänyt vähäiseksi kahteen muuhun kerrostumaan verrattuna. Ajallisesti seuraava kerrostuma sijoittuu 1800-luvun loppupuolelle. Silloin nominatiivialkuiset yhdysverbit kehittyivät vahvaksi ilmausryhmäksi adverbialkuisten rinnalle. Nominatiivialkuisen kerrostuma on nykykielessä erittäin produktiivinen. Nuorinta kerrostuma ovat yhdysadjektiiveista johdetut yhdysverbit. Muutamia sanoja lukuun ottamatta kaikki tämän ryhmän verbikompositumit ovat 1900-luvulta, ja ryhmä on edelleen produktiivinen. Lisäksi kaikkina aikoina on ollut yhdysverbejä, joiden alkuosana on jokin nominin taivutusmuoto. (Häkkinen 1987, 19.)

Eri-ikäisten kerrostumien lisäksi suomen yhdysverbit voidaan jaotella toisin. Terho Itkonen (1972, 289) jakaa sanat kolmeen ryhmään pelkästään muodostustavan perusteella. Osa yhdysverbeistä on sanaliitoista tiivistyneitä (*toimeenpanna*), osa yhdyssubstantiiveista johdettuja (*hakusanoittaa*), osa teonimien pohjalta takaperoisesti johdettuja (*etsintäkuuluttaa*). Tässä jaottelussa yhdysadjektiiveista johdetut, nuorimman kerrostuman yhdysverbit kuuluvat suoraan johdettujen ryhmään. Nominatiivialkuiset yhdysverbit jakaantuvat muodostamistapansa mukaan joko suoraan johdettujen tai takaperoisesti johdettujen joukkoon. Tiivistyneitä yhdysverbejä ovat niin adverbialkuiset kuin nominin taivutusmuodolla alkavat, vanhimman kerrostuman verbit. Samanlaista luokitusta käyttää Jouko Vesikansa (1989, 254–257). Onko viimeksi mainittujen lekseemien yhteydessä sitten aina kyse sanaliittojen tiivistymisestä yhdysanoiksi? Monesti kielenhuoltajat ovat neuvoneet purkamaan yh-

dyssanat sanaliitoksi, mutta se ei tarkoita, että kaikilla adverbialkuisilla yhdysverbeillä välttämättä olisi sanaliittovastine. Toisaalta, onko tiivistyminen samaa kuin yhdistyminen? Kun yhdysverbillä on vastineena sanaliitto, näin varmasti on, mutta uutta sanastoa luotaessa yhdys sanoja voidaan muodostaa myös yhdistämällä keskenään sellaisia aineksia, jotka eivät varhemmin ole esiintyneet yhdessä sanaliittona. Silloin täytyy tiivistymisen sijaan puhua yhdistymisestä.

Kuten edellä totesin, vanhimmat yhdysverbit ovat **yhdistämällä** muodostettuja, esim. *ristiinnaulita*, *ylösnousta*. Monet ovat vieraiden kielten mallin mukaan osa osalta suomeen käännettyjä, joten ne ovat käännöslainoja. Malleina ovat olleet ainakin ruotsin, saksan ja joskus myös latinan prefiksiverbit. (Ojansuu 1909, 180; Öhmann 1957, 33–35; Nuutinen 1989, 118.) Lisäksi joissakin tapauksissa yhdysverbin esikuva voi olla kreikankielinen (Schmeidler 1959, 389). Aina ei ole selvää, mistä kielestä mikin yhdysverbi on suomeen omaksuttu, sillä esimerkiksi Agricola on käyttänyt käännoksiensä lähteinä erikielisiä teoksia (esim. Rapola 1968, 118).

Yhdistämällä muodostetut verbit koostuvat määrite- ja perusosasta. Määriteosana on partikkeli tai nominin taivutusmuoto. Useimmiten yhdysverbin alkuosa on tulosijamuotoinen, esim. *edes*, *ulos*; *aikaan*, *maahan* (Häkkinen 1990, 161; 1994, 415). Tosin yhdysverbi voi alkaa myös muilla sijamuodoilla, kuten *edellä*, *koossa*, *päältä*, *tykönä*, *yltä* (Häkkinen 1987, 10). Alkuosan adverbi ilmaisee usein suuntaa tai muuta paikallista suhdetta (Rapola 1963, 99).

Toini Rahdun (1983, 59–60, 63–64) mukaan myös nominatiivialkuisia² yhdysverbejä muodostetaan toisinaan yhdistämällä. Tällöin analogia ohjaa sananmuodostusta. Yhdistämisestä voidaan puhua silloin, kun yhdysverbin osana on jokin yleinen määriteosa, kuten *kauko-*, *pakko-*, *perus-* tai *tasa-*. Lisäksi yhdistämisestä on kyse silloin, kun yhdysverbillä ei ole varsinaista kantasubstantiivia tai mahdollinen kantasubstantiivi on harvinainen, esim. *liikataivuttaa*, *yöautoilla*; *pikkusiemailla*, *teennäisitteä*. Näissäkin tapauksissa on Rahdun mukaan kyse analogisesta muodostustavasta.

Yhdysverbejä muodostetaan myös **johtamalla**. Johtaminen voi tapahtua suoraan kantasanaasta (*valokuvata*, *ajankohtaistaa*) tai takaperoisesti (*palovaikuttaa*) (Vesikansa 1989, 256–257). Ensimmäisessä tapauksessa yhdysnominista johdetaan johtimen avulla verbi. Nuorin yhdysverbityyppi, *-inen-*loppuisista yhdysadjektiiveista johdetut yhdysverbit, näyttää yleistyneen varsin hitaasti. Kun *Helsingin Sanomissa* oli vuonna 1971 käytetty verbiä *kyseenalaistaa*, se synnytti keskustelua *Kielikello*-lehdessä. Lauri Hakulinen (1972,

² Rahtu käyttää nimitystä *nominialkuinen yhdysverbi*, vaikka mitä ilmeisimmin tarkoittaa nominatiivialkuisia yhdysverbejä. Nominialkuiset (esim. *ristiinnaulita*) eivät ole iältään adverbialkuisia nuorempia. Sen sijaan nominatiivialkuisista yhdysverbeistä on vanhassa kirjasuomessa vain muutamia esimerkkejä.

13–14) hyväksyy kyseisen verbin sekä sanojen *ajanmukaistaa*, *kansanomais-
taa* ja *yhdensuuntaistaa* käytön. Hakulinen suosittaa lisäksi käteviä intransi-
tiiveja *ajankohtaistua*, *elinkelpoistua*, *tasa-arvoistua* ja *todennäköistyä*.

Retrogradisia eli takaperoisjohdoksia ovat yhdysverbit, joiden kantasanan perusosana on verbistä johdettu teonnimi, esim. *henkivakuutus* > *henkivakuut-
taa* (Vesikansa 1989, 257). Kielessä on siis ensin ollut verbistä johdettu nomi-
ni, esim. *kirjoittaa* > *kirjoitus*, ja tätä johtosuhdetta on myöhemmin hyödyn-
netty muodostettaessa yhdysnominista verbi, esim. *pikakirjoitus* > *pikakir-
joittaa* (Rahtu 1983, 50). Näin ollen yhdyssubstantiivilla ja yhdysverbillä ei
ole suoraa johtosuhdetta. Deverbaalijohdoksen lisäksi yhdysverbin kantana
voi olla aiemmin johdettu yhdysverbi, kuten *hajasijoittaa* > *hajasijoittua*, *koe-
ajaa* > *koeajattaa* (Rahtu mts. 58). Takaperoisjohdokset näyttävät yleistyneen
1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, sillä Saarimaa toteaa vielä *Kielenop-
paassaan* (1947, 91), että tällaisia yhdysverbejä on vain vähän siihen menses-
sä ilmestyneissä sanakirjoissa.

Kaikki tutkijat eivät pidä johtamalla muodostettuja yhdysverbejä lainkaan
verbikompositumeina. Osmo Ikola (1994, 138) puhuu mieluummin yhdys-
substantiivien johdoksista. Ikolan mukaan varsinaisia yhdysverbejä ovat sel-
laiset verbit kuin *ylenkatsoa*, *ristiinnaulita* ja *epäonnistua*. Yhdysnominien
johdoksien joukkoon kuuluvat *valokuvata*, *puolipohjata* ja *järkipenäistä*.
Takaperoisjohdoksia ovat *palovakuuttaa* ja *etsintäkuuluttaa*. Terho Itkonen
(1972, 289) on todennut, että retrogradisia johdoksia voidaan suoraan johdet-
tuja paremmin pitää todellisina yhdysverbeinä. Käsiteltäessä sanojen muo-
dostamistapaa onkin tarkempaa puhua yhdysnominien johdoksista, mutta tar-
kasteltaessa sanojen rakennetta myös johtamalla muodostetut verbit ovat yh-
dysverbejä.

2.2. Yhdysverbien käytöstä

Yhdysverbit ovat koko kirjakielen historian ajan kuuluneet tiettyihin kielen-
käyttötilanteisiin ja tekstilajeihin. Yhdysverbejä on ollut paljon uskonnolli-
sessa kielenkäytössä (esim. Häkkinen 1994, 415–416). Syyinä tähän on kään-
nöskieli, sillä sopivia vastineita keksiessään kääntäjät ovat usein turvautuneet
vieraiden kielten mallin mukaisiin yhdysverbeihin. Osa uskonnollisistä
yhdysverbeistä on säilynyt myös nykykieleen, esim. *ristiinnaulita*, *ym-
päri-leikata*. (Öhmann 1957, 33–34.) Vakiintuminen on havaittavissa jo 1500-
luvun kirjoituksissa (Rapola 1963, 95). *Nyky-suomen sanakirjassa* ja *Perussa-
nakirjassa* olevista yhdysverbeistä muutamia luonnehditaan tyyliltään hen-
gellisiksi, uskonnollisiksi tai raamatullisiksi.

Yhdysverbit ovat kuuluneet vanhastaan myös laki- ja virkakieleen (Häkki-
nen 1987, 17). Vanhasta kansliakielestä Öhmann mainitsee mm. verbit *oheen-*

liittää, esiintuoda, pahoinpidellä, peräänkuuluttaa, sekä myöhemmin muodostetuista hallinnollistoloudellisista termeistä verbit *pakkolunastaa* ja *pakkoluovuttaa*. Yhdysverbejä on myös muissa erikoiskielissä, kuten talouden, tekniikan ja tieteen kielessä. Saksassa ja ruotsissakin yhdysverbit kuuluvat usein erikoiskieliin. (Öhmann 1957, 33–35.) Lyhyytensä vuoksi yhdysverbejä käytetään mainoksissa ja otsikoissa.

Tietty tyylisävy on ominaista monille yhdysverbeille. Adverbiaalkuusiin liittyy usein vanhahtava tai leikillinen merkitysvivahde (Öhmann 1957, 36; T. Itkonen 1981, 400; Pulkkinen 1983, 120; Vesikansa 1989, 256). Sen sijaan nominatiivialkuiset ovat monesti termimäisiä, kuten erikoiskieliseen käyttöön kuuluminen osoittaa (T. Itkonen 1978, 95–96). Yhdysverbejä käytetään myös kuvallisesti, esim. *alleiviivata* 'tähdentää, painottaa, korostaa' (Vesikansa 1989, 255). Ilmauksista *mustamaalata* ja *maalata mustaksi* edellinen on merkitykseltään abstrakti tai kuvallinen, mutta jälkimmäisessä on kyse konkreettisesta maalaamisesta.

3. Vanhan kirjasuomen yhdysverbien rakenne

3.1. Alkuosana adverbi

3.1.1. Tulosijamuotoiset

Vanhan kirjasuomen yhdysverbeistä valtaosa on muodostettu liittämällä verbiin tulosijainen adverbi. Näiden kompositumeiden osuus koko aineiston erilaisista yhdysverbeistä on suunnilleen 85 prosenttia. Kun mukaan lasketaan myös tulosijaiset nominin taivutusmuodot, tulosija-alkuisten osuus aineistosta on peräti 87 prosenttia. Muuhun aineistoon verrattuna tämän ryhmän kompositumeita on poikkeuksellisen vähän 1600-luvulla. Adverbin tulosijana voi olla jokin vanha latiiivi tai nykykielessä produktiivinen illatiivi tai allatiivi. Olen luokitellut myös prolatiivit tulosijoiksi, vaikka tarkasti ottaen prolatiivi ei ole tulosija. Ratkaisuuni on vaikuttanut se, että yhdysverbien yhteydessä prolatiivi on usein samassa merkityksessä kuin vastaavat latiiivit, esim. *läpiluokea* ja *läpitselukea* 'lukea läpi'.

Kaikki yleisimmät yhdysverbien alkuosina olevat adverbit ovat tulosijaisia. Seuraavassa luettelossa adverbit ovat yleisyysjärjestyksessä: *ulos*, *pois*, *ylös*, *edes*, *sisälle*, *alas*, *ympäri*, *kiinni*, *yhteen*, *jällens*, *ylitse* ja *kokoon*. Monet vastaavat adverbit ovat myös viron partikkeliverbien yleisimpiä aineksia, kuten *ära* 'pois', *välja* 'ulos', *sisse* 'sisään', *üंबर* 'ympäri', *läbi* 'läpi', *üle* 'yli', *üles* 'ylös' jne. (Hasselblatt 1990, 52).

Yleisimmistä adverbeista on muodostettu yhdysverbejä koko vanhan kirjasuomen kautena, esim. *alassotkea* 'tallata maahan', *sisälleastua* 'astua si-

sälle', *ylösajatella* 'keksiä' (1500-luvulta); *kiinninivoa* 'kiinnittää', *poispoistaa* 'torjua' (1600-luvulta); *edeskulkea* 'muuttua, menetellä', *ulosnoukkia* 'noukkia pois', *ympärijoittaa* 'ympäröidä ojalla' (1700-luvulta). Sen sijaan harvinaisemmista tulosijaisista aineksista on vain muutamia esimerkkejä, ja usein vain yhdeltä vuosisadalta. 1500-luvun esimerkkejä ovat mm. *edellepanna* 'pitää parempana, asettaa päämääräkseen', *haltuunantaa* 'luovuttaa jonkun huostaan tai omaksi', *jälkiinnoutaa* 'seurata, noudattaa' (*jälkiin* 'mukaan, mukaisesti' on monikon illatiivi), *läheskäydä* 'käydä lähelle', *tähdellepanna* 'panna merkille, huomata', *umpeenpanna* (*silmänsä*) 'sulkea, ummistaa silmänsä', *ylle(nne)pukea* 'pukea ylle'. 1600-luvulta ovat mm. verbit *alekirjoittaa* 'allekirjoittaa', *allekäydä* 'alistua, kärsiä jne.', *peräätulla* 'noutaa, hakea', ja 1700-luvulta *aukitirkata* 'avata tiirikalla', *irrallelaskea* 'laskea irti', *irtipäästä* 'päästä irti', *kumoonlyödä* 'rikkoa', *ohellepanna* 'laittaa sivuun, sivuuttaa', *paitsiolla* 'olla paitsi'.

3.1.2. Olosijamuotoiset

Olosijaisella adverbilla alkavat yhdysverbit ovat aineistossa toiseksi suurin kompositumien ryhmä, vaikka suhteellisesti niitä onkin melko vähän. Poikkeuksen muodostaa 1600-luvun aineisto, jossa ryhmän yhdysverbien suhteellinen osuus on suurehko. Yhdysverbejä on muodostettu paristakymmenestä erilaisesta olosijamuotoisesta (lokatiivi-essiivi, inessiivi tai adessiivi) adverbista, joista monet esiintyvät vain yhden kompositumin alkuosana, esim. *perässätehdä* 'väärentää, jäljitellä', *päälläseisoa* 'kestää (ajasta)', *tähdelläpitää* 'vartioida', *ulkonaseisoa* 'seisoa ulkona' ja *ylhäälläpitää* 'ylläpitää'. Useita yhdysverbejä on muodostettu adverbeista *alla*, *edellä*, *edessä*, *kanssa*, *sisällä*, *tykönä* ja *ynnä*, esim. *edellämaalata* 'ennustaa', *edelläsanoa* 'ennalta päätellä'; *edessäkäydä* 'ohjata', *edessäseisoa* 'hoitaa'; *kanssamennä* 'menetellä', *kanssavaikuttaa* 'myötävaikuttaa'; *sisällälöytää* 'löytää?', *sisälläpitää* 'pitää sisällään'; *tykönäolla* 'olla luona?', *tykönäpitää* 'pitää, säilyttää?'; *ynnäkärsiä* 'kärsiä yhdessä', *ynnäriemuita* 'riemuita yhdessä'.

1600-luvun yhdysverbeissä esiintyy uusina aineksina adverbit *alla*, *kotona*, *päällä*, *tallella* ja *ylhäällä*. Muodoltaan erikoisia ovat verbit *allaheittää* 'alistaa', *allakäydä* 'alistua, kärsiä, joutua kärsimään; kokea' ja *allakirjoittaa*, joilla on vanhassa kirjasuomessa vastineet *ala-* ja *alleheittää*, *ala-* ja *allekäydä* sekä *ala-* ja *allekirjoittaa*. Adessiivin valintaa tuskin selittää se, että adessiivi ja allatiivi ovat voineet langeta muodoltaan yhteen joissakin kielimuodoissa (esim. karjalassa *metsällä* 'metsällä; metsälle'). Sen sijaan voi olla kyse vieraan kielen vaikutuksesta, sillä sanat ovat ruotsinkielisten tekstien käännöksistä, ja ruotsin adverbien *under* merkitys voi olla 'alla', 'alta' tai 'alle'. Toisaalta tapaukset voivat liittyä lounaismurteiden loppuheittoisiin muotoi-

hin, joita kirjoittaja on voinut täydentää ”väärällä” vokaalilla. Myös painovirhe on mahdollinen.

3.1.3. Erosijamuotoiset

Koko aineistossa pienen ryhmän muodostavat erosijaisella adverbilla alkavat yhdysverbit. Olen luokitellut ainekset erosijoiksi (separatiivi-partitiivi, elatiivi, ablatiivi) muodon perusteella. Tämä aiheuttaa ongelman partitiivimuotojen käsittelyssä, sillä on tapauksia, joissa adverbi ei ole merkitykseltään separatiivinen vaan objektinsijaksi kehittynyt partitiivi, esim. *liikaatehdä* 'tehdä vääryyttä, vahinkoa' ja *lisääkasvaa* 'kehittyä; jalostua'. Tässä ryhmässä yleisin verbien alkuosa on *myötä*-adverbi, joka sekin kuuluu ongelmatapausten joukkoon, sillä *myötä*-adverbi ei välttämättä koskaan ole ollut merkitykseltään separatiivinen. Joka tapauksessa esimerkkiverbejä ovat *myötäantaa* 'antaa periksi', *myötämennä* 'mennä mukana; suostua', *myötäseurata* 'tulla mukana'.

Suhteellisesti eniten erosijamuotoisia yhdysverbejä on 1700-luvun aineistossa, jota rikastuttavat mm. edellä mainitut *myötä*-yhdysverbit sekä ainutkertaiset muodostukset, kuten *salaasisälleviedä* 'salakuljettaa'. Tyypillistä ryhmän yhdysverbeille on se, että samaa adverbia on käytetty vain yhden tai kahden verbin muodostimena, esim. *takaapurra* 'puhua selän takana', *ulkoaluettaa* 'luettaa ulkoa' ja *yltäkullata* 'koristaa kullalla'. Adverbit *edestä* ja *päältä* ovat muutamien yhdysverbien alkuosana, esim. *edestämurehtia* 'pitää huolta', *edestävastata* 'puolustaa'. Yhdysverbien merkitystä ei aina ole helppo päätellä yhdysosien perusteella, kuten sanoissa *päältäkatsella* ja *päältäkuulla*.

3.1.4. Muut sijamuodot sekä johdokset

Yhdysverbien alkuosina on myös instruktiivi- ja translatiivimuotoisia adverbeja sekä johtamalla muodostettuja adverbeja. Instruktiivimuotoja on koko aineistossa jonkin verran enemmän kuin erosijaisia yhdysverbejä. 1600-luvulla on muodostettu poikkeuksellisen paljon tähän ryhmään kuuluvia yhdysverbejä, mutta tässäkin ryhmässä useimpia adverbeja on käytetty vain yhden tai kahden verbikompositumin muodostamiseen, esim. *nurinkäydä* 'vastoinkäydä', *pahoinpidellä*, *väärinkäyttää* 'käyttää väärin' ja *väärinmennä* 'joutua harhaan, hakoteille'. 1600-luvulta on myös neljä *takaperin*-alkuista yhdysverbiä, mm. *takaperinlyödä* 'karkottaa' ja *takaperinottaa* 'ottaa takaisin, perua (puheensa); peruuttaa'.

Vanhimpia instruktiivimuotoisella adverbilla alkavia yhdysverbejä ovat *huorintehdä*, *hyvinlausua* 'ylistää', *laiminlyödä* ja *vastoinolla* 'olla raskaa-

na'. Viimeiseksi mainitun yhdysverbin merkitys on termimäinen ja eroaa vastaavan sanaliiton merkityksestä: [*Ystävät ovat epäluotettavia*] – – *elä sinun huonesas nijncuin hän siellä cotomies olis; mutta jos hänen käy pahoin, nijn hän on sinua wastoin* 'vastaan' (Ikalensis). 1700-luvulla muodostetuissa verbeissä *keskensynnyttää* 'saada keskenmeno', *takaisinjättää* 'jättää pois' ja *ylös-alaisinlyödä* 'kumota (asetus)' on yhdysverbeissä aiemmin esiintymättömiä adverbija.

Translatiivimuotoisella adverbilla alkavat yhdysverbit muodostavat aineistossa pienen ryhmän. Jälleen tapauksia on niin suhteellisesti kuin lukumääräisestikin eniten 1600-luvulta. Ainoat käytetyt adverbiset ovat *anteeksi* ja *hyväksi*, esim. *anteeksiannella* (perusosana frekventatiivijohdos sanasta *antaa*), *anteeksisaada*; *hyväksitehdä* 'hyvittää'. Toisinaan määriteosana on translatiivin päätteeseen lisäksi liittynyt possessiivisuffiksi, kuten verbissä *hyväksensäkäyttää* 'käyttää hyväkseen'.

Oman ryhmänsä muodostavat yhdysverbit, joiden alkuosana on johtamalla muodostettu adverbi. Näitä sanoja on jonkin verran enemmän kuin translatiivialkuisia. Eniten on *hyvästi*-alkuisia kompositumeita, esim. *hyvästimainita* 'ylistää' ja *hyvästijättää* 'hyvästellä'. Mainitun adverbien vastakohta on *pahasti*, joka on alkuosana verbeissä *pahastikirota* ja *pahastilausua* 'halveksia'. Agri-colalta ovat yhdysverbit *alastiriisua* 'riisua; paljastaa' ja *vaitiolla* 'olla hiljaa'.

3.2. Alkuosana nominin taivutusmuoto

3.2.1. Paikallissijat

Joidenkin yhdysverbiin alkuosana on sellainen nominin taivutusmuoto, joka ei ole kieliopillistunut adverbiksi. Alkuosat ovat paikallissijamuodoissa (historiallisesti translatiivikin on paikallissija), ja yleensä ne rinnastuvat funktioltaan adverbisiin. Tämä yhdysverbiryhmä on kolmanneksi suurin kompositiivien ryhmä, vähän pienempi kuin ollosijaisilla adverbilla alkavien. 1700-luvulla on erityisen vähän nominin taivutusmuodolla alkavia yhdysverbejä.

Tässä luokassa suurimman ryhmän muodostavat *maahan*-alkuiset yhdysverbit, joita on kaikkiaan 19. Joissakin tapauksissa yhdysverbin alkuosana käytetyn *maahan*-taivutusmuodon merkitys on eriytynyt *maa*-substantiivin merkityksestä. Muoto tuntuu saaneen adverbien kaltaisia ominaisuuksia. Useiden verbien yhteydessä *maahan*-muodolla on merkitys 'rikki' tai 'pois', esim. *maahanhakata*, *-lyödä*, *-paiskata*, *-poljeskella*, *-rikkoa*, *-särkeä*, *-tasoittaa*. Toisaalta *maahan*-sanaan voi liittyä tavallinen lokaalinen merkitys, esim. *maahanistua*, *-laskea*, *-panna*.

Tässä tutkimuksessa olen luokitellut *maahan*-tapaukset nominin taivutusmuodoiksi, mutta muutamit seikat puoltaisivat niiden luokittelemista adver-

beiksi. Ensinnäkin *maahan*-sana on yleinen yhdysverbien alkuosana. Mikään muu nominin taivutusmuoto ei esiinny niin usein verbiin liittyneenä. Sen sijaan monet adverbit esiintyvät lukuisia kertoja verbien yhteydessä. Toiseksi virossa *maahan*-muodon vastine *maha* 'maahan; alas; pois; jäljelle' on adverbiksi. 1600-luvun alussa kirjoitetuissa vironkielisissä Georg Müllerin saarnateksteissä on *maha*-alkuisia verbejä paljon (Habicht 2000, 99). Aineistoni valossa näyttää siltä, että vanhan kirjasuomen kaudella *maahan*-taivutusmuoto on ollut kivettyessä ja kieliopillistumassa. Suomessa taivutusmuoto ei kuitenkaan ole viron tapaan vakiintunut käyttöön adverbina.

1500-luvulla käytettyjä tulosijaisella taivutusmuodolla alkavia yhdysverbejä ovat mm. *huoneeseenottaa* ja *matkaansaada* 'saada aikaan, aiheuttaa'. Kirjakielen alkuvaiheista nykykieleen saakka on säilynyt verbi *ristiinnaulita*. Kirjakielen alkuvaiheissa on käytetty muitakin samaa merkitseviä verbejä. Upsalan fragmentista on lause *Pitäkö minun Ristinpälenawliitaandamahan teijdh[än] – – kwnin[ganna]?* (Penttilä 1942, 104). Neliosaisen verbin alkuosan *ristinpäällenaulita* merkitys on 'ristinnaulita'. Toinen esimerkki on verbistä *puuhunnaulita*: *pinattin pontius pilatusen alla. pu[hu]nnaulittin, cuolettin ia haudatt[in]* (SKMM I sivu 74, teksti C, rivi 25).

Verbikompositumien yhteydessä ensimmäistä kertaa 1600-luvulla esiintyneitä aineksia ovat mm. *aikaan* (*aikaantulla* 'tulla toimeen, menestyä; toteutua') ja *mieleen* (*mieleenjohtattaa* 'muistaa; muistella, palauttaa mieleen'). 1700-luvulta ovat verbit *vaaraanpanna* 'vaarantaa' ja *verolletaskea*.

Translatiivimuotoisella nominin taivutusmuodolla alkavista yhdysverbeistä useimmat ovat Agricolalta, mm. *a(v)uksihuutaa* 'huutaa avuksi, rukoilla', *pahemmaksitulla* 'vahingoittaa' ja *tyhjäksi tehdä* 'kieltää, kiistää'. Myöhempiä kompositumeita ovat *puhtaaksikirjoittaa* ja *vääräksitehdä* 'väärentää'. Agricolan monipuolisista sananmuodostustavoista ovat osoituksena myös adessiivi-alkuiset verbit *hädillään tehdä* 'tehdä hädissään' ja *kivillä surmata* 'kivittää kuoliaaksi'. Verbissä *pirultariivata* ablatiivimuotoinen nomini on agentin funktiossa.

3.2.2. Objektin sijat

Sellaisia yhdysverbejä, joihin liittyy objektinsija, on 1500-luvun aineistossa erityisen paljon. Tällaisten yhdysverbien osuus on vähitellen pienentynyt kirjakielen kehittyessä, mutta kirjakielen alkuvaiheissa niitä on ollut niinkin paljon, että koko aineistossa tämä yhdysverbityyppi on neljänneksi yleisin. 1500-luvun suurta määrää selittää Agricolan kielenkäyttö, johon tällaiset yhdysverbit ovat kuuluneet, esim. *eloaleikata* 'niittää', *kauppaatehdä* 'käydä kauppaa', *lukuapittää* 'pitää huolta, huolehtia', *riihätappaa* 'puida', *sanaasaattaa* 'ilmoittaa', *sotaapittää* 'sotia', *suuta-antaa* 'antaa suudelma, suudella', *syntiä-*

tehdä 'tehdä syntiä', *talveapittää* 'viettää talvea, talvehtia', *untanähdä* 'nähdä unta'; *kaulanleikata* (lauseyhteyden perusteella teettöverbin merkitys 'mes-tauttaa'), *lununtehdä* 'tehdä tiliä (tuomiopäivänä)', *sanomansaattaa* 'kertoa'. Koko aineistossa on 33 tämän ryhmän sanaa, joista 23 esiintyy Agricolalla. Muilta vuosisadoilta ovat verbit *huoruuttatehdä*, *juomaapanna* 'panna, tehdä juomaa', *ojaakaivaa* 'kaivaa ojaa' ja *vertavuodattaa*.

3.3. Alkuosana substantiivin nominatiivimuoto

Aineistossa on vähäinen määrä sellaisia yhdysverbejä, joiden alkuosana on substantiivin nominatiivimuoto. Esiintymiä on aivan kirjakielen alkuvaiheis-takin, mutta selvästi tämän ryhmän yhdysverbit ovat yleistyneet 1700-luvulla ja 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Vaikka 1800-luvun osalta ai-neistoni on suppea, eikä sen pohjalta voi tehdä kovin pitkälle meneviä johto-päätöksiä, se tukee osaltaan Häkkisen havaintoa (1987, 19) siitä, että alku-osaltaan nominatiivimuotoiset yhdysverbit ovat kirjakielessä yleistyneet pää-sääntöisesti 1800-luvun kuluessa.

Nominatiivialkuisille yhdysverbeille on ominaista, ettei niiden osia voida erottaa sellaisinaan toisistaan. Erottaminen edellyttäisi määräiteosan sijamuodon muuttamista ja yleensä koko konstruktion korvaamista toisella ilmaisul-la. Tällaisia yhdysverbejä ei ole muodostettu yhdistämällä vaan johtamalla (Vesikansa 1989, 256–258). Monissa tapauksissa johtaminen on ollut retrogradi-sta eli takaperoista. Usein nominatiivialkuisille yhdysverbeille voidaan löytää kantasanaan ollut yhdyssubstantiivi. Verbi *esikuvata* on suoraan joh-dettu sanasta *esikuva* 'esimerkki, malli, ohje; vertauskuva, tunnuskuva, sym-boli'.

Agricolalta ovat yhdysverbit *kiitosveisata* ja *korvapuustella* 'lyödä korvil-le'. Yhdysverbi *murhapolittaa* on johdettu takaperoisesti substantiivista *mur-hapoltto*. Verbin ensimmäinen ja ainoa esiintymä vanhassa kirjasuomessa on vuodelta 1786. Kompositumin *väkivalloittaa* merkitys ei ole selvä. Se voi olla tiiviin taloudellinen ilmaus, jonka merkitys on 'väkivalloin hyökätä ja valloit-taa'. Toisaalta sanalla voisi olla sama merkitys kuin 1800-luvun sanakirjoissa esiintyvällä verbillä *väkivallata* 'maata väkisin, raiskata'. Tämän ryhmän yh-dysverbien merkitystä on usein erittäin vaikea määrittää. Mitä esimerkiksi tar-koittaa vuoden 1792 almanakassa esiintyvä verbi *orasjyrästää*? Sen merkitys on mahdollisesti 'tiivistää jyrällä kevätpeltoa':

Mitä hyödytystä jyräs tekee pellolla? Wast. Se taitaa yhdesä eli toisesa asiasa tehdä hyödytystä, nijn kuin koska sawipeldo on aiwan paljon kokka-rollinen, nijn musertaa se kokkareet rikki; nijn on myös hyödyllinen oras-jyrästää kewä-peldoa, koska kuiwuutta peljätään; mutta peldomaa pitää silloin oleman kuiwan laatuinen ja ej hapan eli märkä.

3.4. *-inen-loppuisista yhdysadjektiiveista muodostetut*

Yhdysverbien nuorin kerrostuma käsittää yhdysadjektiiveista muodostetut verbit. Kerrostuma on muotoutunut lähes kokonaan 1900-luvun aikana. Yksittäistapauksista on esimerkkejä jo 1800-luvulta, mutta vanhassa kirjasuomessa ja varhaisnykysuomessa tämä sananmuodostuskeino on ollut lähes tuntematon. (Häkkinen 1987, 18–19.) Vanhassa kirjakielessä on vain yksi yhdysadjektiivista johdettu verbi, Agricolan *Weisuissa ia Ennustoxissa Mosesen Laista ja Prophetista* (1551) esiintyvä *heikkomielistyä*. Häkkinen (mts. 11) on arvellut Agricolan itsensä pitäneen verbiä epäonnistuneena kokeiluna, sillä sana esiintyy vain kertaalleen Agricolan kirjoituksissa.

3.5. *Muut tapaukset*

Luokituksen ulkopuolelle jääviä yhdysverbejä on aineistossa kahdeksan. Suurimman ryhmän muodostavat kieltoverbin partisiipilla *epä-* alkavat yhdysverbit *epäkunnioittaa*, *epäluulla*, *epätietää* ja *epätoivoa*. Sanoista vanhin, *epätietää* 'olla tietämätön', esiintyy Agricolalla. Pidän mahdollisena sitä, että verbi on muodostettu takaperoisesti johtamalla yhdyssubstantiivista *epätieto* 'tietämättömyys, epävarmuus, neuvottomuus; erehdys'. Osmo Ikola (1994, 138) on kuitenkin pitänyt joitakin *epä-*alkuisia yhdysverbejä yhdistämällä muodostettuina. Myös verbeille *epäluulla* 'epäillä' (1774) ja *epätoivoa* 'olla toivoton' (1803) on löydettävissä mahdolliset, verbejä vanhemmat kantasana *epäluulo* 'epäileminen, epäily' (1549) ja *epätoivo* 'toivottomuus; epäusko, epäily' (1544). Sen sijaan vanhassa kirjasuomessa ei näytä olleen substantiivina *epäkunnioitus*, joka olisi voinut olla *epäkunnioittaa* 'loukata' -verbille (1738) kantasanaan. Tällaisten *epä-*alkuisten yhdysverbien käyttö on ollut harvinaista vanhassa kirjasuomessa, sillä ainoastaan *epäluulla*-verbistä on useampi kuin yksi esiintymä. Myöhemmin on muodostettu muitakin *epä-*alkuisia yhdysverbejä (Häkkinen 1987, 18).

Muita luokittelun ulkopuolelle jääviä yhdysverbejä ovat *alinomata*, *huitliimata*, *tietä(ä)antaa* ja *vanhurskauttaa*. Agricolalla esiintyvä verbi *alinomata* 'pysyttää, pidättää, jatkaa (ajassa)' saattaisi olla adverbista *alinomaa* 'yhtämittaa, ehtimiseen, myötäänsä, aina, alati, herkeämättä, lakkaamatta' johdettu. Gananderin *huitliimata* voisi rakenteensa puolesta olla yhdysverbi, mutta oikeastaan se on äänteellinen mukaelma ruotsin verbistä *hvitlimma* 'rapata, laastita' (Häkkinen 1987, 17). Verbi *tietä(ä)antaa* 'ilmoittaa, julistaa' on rakenteellisesti harvinainen, koska sen alkuosana on verbin infinitiivi. Tästä 1600-luvulla seipitetystä verbistä on käytetty sekä pitkää että lyhyttä (*tietäantaa*) varianttia. Yhdysverbi *vanhurskauttaa*, joka on johdos adjektiivista *vanhurskas*, on siinä mielessä poikkeuksellinen, että sen alkuosa ei ole nominatiivi-

muotoin kuten muiden johtamalla muodostettujen yhdysverbien. Verbin alkuosana on nominin taivutusmuoto, mutta sitä ei voi erottaa verbistä, toisin kuin useimmat verbiin liittyneet nominin taivutusmuodot (ks. muodostuksesta Häkkinen mts. 11).

4. Vanhan kirjasuomen yhdysverbien perus- ja määriteosista

Useat verbit esiintyvät monien yhdysverbien perusosina. Yleisimpiä perusosia ovat verbit *käydä* (31 tapausta), *antaa* (26), *ottaa* (25), *tulla* (25), *panna* (24), *mennä* (21), *tehdä* (19), *pitää* (18), *lyödä* (16), *seisoa* (15), *juosta* (14), *katsoa* (14), *ajaa* (13), *saattaa* (13), *kirjoittaa* (12), *laskea* (12), *lukea* (12), *lähettää* (12), *vetää* (12), *puhua* (11). Monet näistä verbeistä ovat kielen vanhinta ja keskeisintä ainesta. Kaikkiaan yhdysverbien perusosina on 626 eri verbiä. Myös ainutkertaisia perusosia on. Niiden osuus kaikista eri yhdysverbeistä on 62 prosenttia. Tällaisia ainutkertaisia verbejä ovat esim. *hapannuttaa*, *kalvaa*, *napista*, *pyöryä* ja *ängetä*.

Määriteosiin liittyy semanttisia erikoispiirteitä. Ensinnäkin yhdysverbien yhteydessä useat adverbbit ovat monimerkityksisiä. Niissä heijastuvat vieraiden kielten prefiksien merkitykset, jotka ovat olleet suomen kielelle ennestään vieraita (Rapola 1963, 94). Yhdysverbeihin kuten muihin käännöslainoihin on lainantajakielestä tarttunut sellaisia merkityskomponentteja, joita ei lainansaajakielessä ennestään ole ollut (Nuutinen 1989, 110–125). Esimerkiksi *ulos-* ja *ylös-*alkuisissa yhdysverbeissä on havaittavissa perfektivisyyden eli loppuun saattamisen merkitys, esim. *ulosjuoda* 'juoda tyhjäksi, loppuun', *ulospalaa* 'palaa loppuun'; *ylöspalaa* 'palaa (poroksi)', *ylöspolttaa* 'polttaa (kokonaan)'. Toiseksi samaa adverbia käytetään usein sekä konkreettisesti että abstraktisessa tai kuvaannollisessa merkityksessä, esim. *ylöskiivetä* 'kiivetä ylös'; *ylösajatella* 'keksiä', *ylöskantaa* 'periä, kantaa maksuja', *ylöslukea* 'luetella'.

Kolmas adverbien merkitykseen liittyvä seikka on se, että monet ainekset ovat keskenään synonyymisia. Joskus synonymia on täydellistä, mutta useimmiten kyse on osittaisesta vastaavuudesta. Täydellinen, absoluuttinen synonymia onkin harvinaista (Sivula 1989, 183). Synonymia on mainittu myös saksan verbiprefiksien ominaisuudeksi (Fleischer 1975, 341). Synonymiaa selittää ennen kaikkea kirjakielen vakiintumattomuus. Yhdysverbeihin liittyneenä toistensa vastineita ainakin määrätapauksissa ovat adverbbit *ala ~ alla ~ alle*, *edes ~ eteen*, *hyvin ~ hyvästi*, *ilmi ~ julki*, *jälkeen ~ jälkiin ~ perään*, *jälleen ~ jällens ~ takaperin*, *kanssa ~ myötä*, *kiinni ~ kokoon ~ yhteen*, *läpi ~ läpitse*, *nurin ~ vastoin*, *pois ~ takaisin*, *ylen ~ yli ~ ylitse*.

Neljäs yhdysverbien alkuosien ominaispiirre on se, että niitä on voitu käyttää vastakohtien ilmaisemiseen. Tämä on tuttua myös germaanisista kielistä

(Fleischer 1975, 342). Antonyymisten adverbien käyttö on yleistä lokaalisten suhteiden ilmaisemisessa, esim. *alasmennä* ↔ *ylösmennä*, *poiskäydä* ↔ *tykötulla*, *sisällemennä* ↔ *ulostulla*. Vastakohtaisia verbipareja ovat lisäksi *nurinkäydä* ~ *vastoinkäydä* ↔ *myötenkäydä* sekä *hyvästilausua* ↔ *pahastilausua*.

5. Yhdysverbien käyttö vanhassa kirjasuomessa

Tarkastelen tässä luvussa yhdysverbien yleisyyttä ja käyttöä eri aikoina. Agricolan tekstien yhdysverbien runsaus on vanhastaan ollut yleisessä tiedossa, mutta arviot verbikompositumien yleisyydestä muilla kirjoittajilla ja laajemmin 1600- ja 1700-luvuilla ovat olleet ylimalkaisia. Yhdysverbien absoluuttisten tai edes suhteellisten määrien antaminen ei tutkimuksenikaan pohjalta ole mahdollista, sillä en ole laskenut kompositumien kaikkia esiintymiä. Rauno Heinosen pro gradu -tutkielman (1972, 117–118) mukaan Agricolan *Uuden testamentin* yleisimmät yhdysverbit ovat *ylösnousta* (156 esiintymää), *ulosmennä*, *ylenantaa*, *sisällemennä*, *edeskäydä*, *uloslähteä*, *poismennä*, *poisottaa*, *ristiinnaulita* ja *anteeksiantaa*. Samassa tutkimuksessa on laskettu myös vuoden 1642 *Raamatun* yleisimmät yhdysverbit, jotka ovat *ylösnousta* (61 esiintymää), *ylenantaa*, *ristiinnaulita*, *ylenkatsoa*, *poisottaa*, *ympärileikata*, *kiinniottaa*, *poismennä*, *ulosajaa* ja *vastaanottaa*.

Yhdysverbien suhteellisten määrien arviointikaan ei ole ongelmattonta, sillä yhdysverbien määrät vaihtelevat tekstien eri osissa. Näin on ainakin Agricolan *Uudessa testamentissa* (Häkkinen 1987, 10). Seikka voi johtua alkupepäiskielestä tai kääntämistekniikasta, mutta syynä voivat olla myös erilaiset tekstilajit. Käyttämäni aineisto sisältää uskonnollisten tekstien lisäksi mm. lakikieltä. Sisällöltään uskonnollinen teos voi kieleltään olla hyvinkin heterogeeninen ja sisältää erilaisia tekstilajeja (Kiuru 1993, 43–57). Tekstilajin vaikutukset voivat näkyä yhdysverbien käytössä ja siten niiden suhteellisissa määrissä. Tällaisen tarkastelun olen jättänyt tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Absoluuttisten määrien sijaan olen tarkastellut eri yhdysverbien esiintymistä. Jokaisesta lekseemistä olen ottanut huomioon yhden esiintymän kustakin lähteestä. Jotkin kompositumit ovat uniikkeja eli esiintyvät kirjoitetussa kielessä vain kertaalleen. Uniikkeiksi nimitän myös sellaisia verbejä, joista on samalta kirjoittajalta useampi kuin yksi esiintymä, mutta jotka eivät esiinny muiden kirjoittajien teksteissä.

Lisäksi on yhdysverbejä, jotka esiintyvät useammalla kuin yhdellä kirjoittajalla. Kun tällaiset sanat esiintyvät kahdella tai useammalla vuosisadalla, puhun yhdysverbien säilymisestä. Termi on ongelmallinen semantiikan näkökulmasta, sillä lekseemin merkitys on voinut muuttua ajan kuluessa. Tarkastelun päähuomio kohdistuu kuitenkin morfologiaan, joten tarkoitan sanan säily-

misellä muodon säilymistä. Toinen säilymiseen liittyvä ongelma on se, että ei voida varmasti tietää, onko kirjoittaja tuntenut käyttämänsä yhdysverbin ennuudesta kielenkäytöstä vai onko hän luonut uudestaan kielessä ennestään olleen sanan. Uudismuodostus on mahdollista, sillä tekstejä käännettäessä, sanaston ollessa vakiintumatonta eri kirjoittajat ovat voineet päätyä morfologisesti samanlaisiin ratkaisuihin toisistaan riippumatta. Tämä selittäisi osittain yhdysverbeihin liittyvän monimerkityksisyyden sekä synonymian. Huolimatta tästä uudismuodostuksen mahdollisuudesta käytän tutkimuksessani käsitettä säilyminen.

5.1. 1500-luvulla käytetyt yhdysverbit

5.1.1. *Agricolan uniikit yhdysverbit*

Agricola on viljellyt kirjoituksissaan runsaasti yhdysverbejä. Esimerkiksi *Uuden testamentin* (1548) erilaisten verbikompositumien määrä on suunnilleen 760. Kun mukaan lasketaan kaikki yhdysverbien esiintymät, kompositumeita on teoksessa lähes 2900. (Häkkinen 1987, 10.) Käyttämässäni aineistossa 1500-luvulla muodostettuja sanoja on kaikkiaan 707. Kokonaismäärä on siten pienempi kuin edellä mainittu Agricolan erilaisten, yhdessä teoksessa esiintyvien yhdysverbien määrä. Pelkästään Agricolan kirjoituksissa esiintyviä yhdysverbejä on 284. Koko aineistosta niiden osuus on noin viidennes ja 1500-luvun aineistosta 40 prosenttia. Joukossa on monia yhdysverbejä, joissa nominin taivutusmuoto on objektin funktiossa (*kaulanleikata, kauppaatehdä*). Agricolan nominatiivialkuiset yhdysverbit (*kiitosveisata, korvapuustella*) eivät myöskään esiinny muiden kirjoittajien teksteissä.

5.1.2. *Muut 1500-luvun yhdysverbit*

1500-luvulla käytetyistä 707 yhdysverbistä hieman yli 40 prosenttia esiintyy vain 1500-luvun teksteissä. Sellaiset sanat, jotka esiintyvät kirjakielen alkuvaiheissa Agricolalla, ns. Westhin tekstissä sekä Upsalan evankeliumikirjan katkelmassa, viittaavat siihen, että suomen kielessä on jo ennen kirjakielen perustamista ollut joitakin verbikompositumeita (Häkkinen 1987, 10). Muutamien vieläkin käytössä olevien yhdysverbien käyttö on vakiintunut jo 1540-luvulla. Näitä ovat verbit *matkaansaattaa, ristiinnaulita, ulosantaa, ylenantaa, ylenkatsoa* ja *ylösnousta*. 1500-luvun kirjoittajista myös Jaakko Finno on käyttänyt paljon yhdysverbejä. Kaikkiaan hänen verbejään on aineistossa yli 100, osa esiintyy ensi kertaa Finnolla, osa on vanhemmasta kielestä periytyviä.

1500-luvun yhdysverbeistä yli 30 prosenttia esiintyy vielä 1700-luvun kirjoituksissa. Kaikista 1700-luvulle asti säilyneistä sanoista ei kuitenkaan ole aineistossa esiintymiä 1600-luvulta. 1500-luvun yhdysverbeistä yli 11 prosenttia esiintyy vielä 1800-luvulla, mutta nykykieleen niistä on säilynyt vain noin 4 prosenttia.

5.2. 1600-luvun yhdysverbit

1600-luvulla on muodostettu 269 uutta yhdysverbiä. Niistä lähes kaksi kolmasosaa esiintyy vain 1600-luvun teksteissä. Osa sanoista on kertaluonteisia (esim. *edellähypellä, esikuvata, kokoonsaada, vertavuodattaa*), osa esiintyy muutamissa 1600-luvun kirjoituksissa (esim. *poisvaipua, takaperinottaa, tallellapanna, tyköpuhua*). Vuosisadan aikana muodostettujen yhdysverbien lisäksi 1600-luvulla on ollut käytössä 322 1500-luvulla käytettyä sanaa. Näin ollen 1600-luvulla on käytetty 591:tä eri verbikompositumia. Lukumäärä on huomattavasti pienempi kuin 1500-luvulla. Tähän on osasyynä vuoden 1642 raamatunsuomennos, josta tietoisesti poistettiin monia yhdysverbejä (Rapola 1963, 96–102). Kuitenkaan kaikkia yhdysverbejä ei *Raamatusta* poistettu, ja muutamia uusiakin on käännökseen sepitetty (esim. *edespukhaata, nurinkäydä, ulospursua, ympäripyöryä*). 1600-luvulla muodostetuista sanoista noin neljännes on ollut käytössä vielä seuraavalla vuosisadalla, alle kymmenesosa on säilynyt 1800-luvulle ja reilusti yli 4 prosenttia on säilynyt nykykieleen.

1600-luvulla suomennettiin monia lakitekstejä, joista osa jäi painamattomiksi käsikirjoituksiksi. Suomentajat joutuivat luomaan uutta sanastoa ja turvautuivat usein käännöslainoihin. Tästä ovat esimerkkinä monet Hartikka Speitzin (1642 ja 1643) ja Abraham Kollaniuksen (1648) sepittämät uudet yhdysverbit. Speitzin omia verbikompositumeita on lähes 60, esim. *edestäpitää, poislymyttää, rikkitaittaa ja tykönäpitää*. Kaikkiaan Speitzin kirjoituksissa esiintyy noin 90 erilaista yhdysverbiä. Kollanius on käyttänyt suomennoksessaan lähes 80:tä erilaista yhdysverbiä, joista Kollaniuksen itsensä sepittämiä ovat mm. *edespäinpyytää, neuvoa-antaa, poiskäpätä ja yhteenlaskea*. Ljungo Tuomaanpojan käännöksissä (1601 ja 1609) on paljon vähemmän yhdysverbejä, yhteensä alle 40, joista Ljungon muodostamia on vain neljä: *uloslyödä, ulospurkaa, ylöslykätä ja ylöstarita*. Ljungo onkin toisinaan korvannut yhdysverbin jollakin muulla ilmaisulla, kuten *edesjoutua > kulua, kiinniottaa > tavoittaa*.

Lakikielen lisäksi yhdysverbejä on käytetty 1600-luvulla paljon uskonnollisissa kirjoituksissa. Yhdysverbejä ovat sepittäneet mm. Maskun Hemminki, Eerik Sorolainen, Laurentius Petri ja Henrik Florinus. Virsirunoilija Hemminki Maskulaisen yhdysverbejä ovat mm. *anteeksisaada, läpitsepaistaa, pois-*

erjetä ja ylössingota. Hemmingin virsistä löytyy lähes 50 erilaista yhdysverbiä. Eerik Sorolainen on tiedetty ennestään ahkeraksi yhdysverbien viljelijäksi (Häkkinen 1987, 11). Monet Sorolaisen käyttämistä kompositumeista palautuvat Agricolaan, esim. *alassyöstä, lukuapitää, ohitsekäydä ja tyhjäksi tehdä*, mutta omiakin muodoiteita on yli 30, esim. *jälkeenseurata, mieleenjohtattaa, väärinkäyttää ja ympärivarjottaa*. Kaikkiaan Sorolaisen teksteissä on noin 170 erilaista yhdysverbiä. Saarnakirjailija Laurentius Petri Aboicus on saanut vaikutteita Sorolaisen kirjoituksista (Tarkiainen 1922, 41, 57–58). Laurentius Petri on myös itse sepittänyt monia yhdysverbejä, joista useimmat ovat ainutkertaisia, esim. *kiinnipaiskata, pahastikirota, uloskihkota ja yöslueskella*. Yleiseen käyttöön ovat jääneet verbit *läpikäydä ja yhteenpanna*.

Henrik Florinus palautti monia yhdysverbejä tarkastamaansa vuoden 1685 *Raamattuun*. Silva Kiuru (1993, 59) on todennut, että palauttamisen syynä on ollut toisaalta Agricolan esikuva, toisaalta pyrkimys tarkkaan käännökseen. Florinuksen palauttamia sanoja ovat mm. *alasmennä ja alasuotaa*. Uusia yhdysverbejä Florinus on sepittänyt jonkin verran yli 20, esim. *alekirjoittaa, peräänkysyä, sisällemitata ja vastaanhakata*. Kaikkiaan Florinuksen teksteissä on ainakin 120 erilaista yhdysverbiä.

5.3. 1700-luvun yhdysverbit

1700-luvulla kirjallinen elämä vilkastui Suomessa ja painotuotteita ryhdyttiin julkaisemaan edellisvuosisataa enemmän. Tämä heijastuu yhdysverbien määrään. Oma osansa yhdysverbien runsauteen voi olla myös sillä, että 1700-luku oli voimakkaan ruotsalaistamisen aikaa (Lehtinen 1989, 40–44). 1700-luvulla on luotu 424 uutta yhdysverbiä. Lähes 90 prosenttia sanoista on ollut käytössä vain tällä vuosisadalla, eikä nykykieleen ole säilynyt kuin kuusi yhdysverbiä. Kun 1700-luvulla seipitettyjen sanojen lisäksi lasketaan varhaisemmasta kielestä säilyneet sanat, vuosisadan yhdysverbien määrä on 849. Luku on suurempi kuin 1500-luvulla, mutta on syytä muistaa, että 1700-luvulla julkaistun kirjallisuuden määrä on edeltäviä vuosisatoja suurempi.

Pelkästään 1700-luvulla esiintyville yhdysverbeille on ominaista kertaluonteisuus. Ainutkertaisia tapauksia on aineistosta likimain 70 prosenttia. Loputkin sanat esiintyvät yleensä varsin harvojen kirjoittajien teksteissä. Eniten ainutkertaisia verbejä on asetuksissa ja almanakoissa, esim. *allevannoaa, alta-kaivaa, aukitirkata, salaasisälleviedä; alasmultia, irtiajaa, orasjyrästä, pääl- lenaulita*. Kirjoittajista ainutkertaisia yhdysverbejä ovat luoneet Juhana Wegelius (37 uniikkia yhdysverbiä), Erik Polon (15) ja Thomas Stenbäck (10). Carl Rinmanin malmiinsulattamisoppaan suomentajaa ei tiedetä, mutta suomennoksesta löytyy 21 uniikkia yhdysverbiä. Myös A. H. Francken *Postillan* ensimmäisen osan (1780) kääntäjä on tuntematon. Sen sijaan toisen osan (1781)

on suomentanut Juhana Eerikinpoika Frosterus. (Häkkinen 1994, 95.) Kaikkiaan *Postillassa* on uniikkeja yhdysverbejä 11.

Entuudestaan tiedetään, että Juhana Wegeliuksen kirjoituksissa (1747 ja 1749) on paljon yhdysverbejä (Häkkinen 1987, 13). Wegelius on luonut omia kompositumeita, joista osa on uniikkeja (esim. *edespurjehtia, uloshorjahtaa, yhteenvetää ja ympärিকাivaa*), osa myöhemmissäkin teksteissä esiintyviä (esim. *alasnillä, kanssavaikuttaa, kumoonlyödä ja uudestisyntyttää*). Wegeliuksella on runsaasti myös sellaisia yhdysverbejä, jotka ovat aiemmin esiintyneet Agricolalla, Sorolaisella tai Florinuksella, esim. *edemadella, poispoistaa, ylösajaa*. Kaikkiaan sanoja on parisen sataa.

Francken *Postillan* suomentajat ovat luoneet parisenkymmentä uutta yhdysverbiä, joista muutamat (esim. *kiinniliittää, poishurvitella, sisälleluikah-taa, uloslevitä*) esiintyvät muissakin kirjoituksissa. Enimmäkseen kääntäjät ovat kuitenkin turvautuneet vanhoihin muodosteisiin, mm. Agricolalla esiintyviin, sillä *Postillassa* on suunnilleen 110 erilaista yhdysverbiä. Thomas Stenbäckin kirjoitus vuodelta 1750 on ruumissaarna. Muiden uskonnollisten tekstien tapaan tässäkin on paljon yhdysverbejä, kaikkiaan yli 40, joista suurin osa on ollut kielessä vanhastaan. Stenbäckin uudismuodosteet (mm. *irralle-laskea, poisniellä, sisälleupottaa, ulostyhjentää*) ovat uniikkeja.

Erik Polon on sota-artiklojen suomennoksissaan käyttänyt 90:tä erilaista yhdysverbiä, joista osa on hänen itsensä muodostamia. Näistä ainoastaan yhtä (*tyköjaka*) ovat muutkin kirjoittajat käyttäneet. Polonin suomennoksissa on yllättävän paljon yhdysverbejä, jotka esiintyvät Agricolalla (esim. *alastem-mata, poikkihakata, sisälleviedä, ylösvirittää*). Jos kyseessä olisi uskonnolli-nen kirjoitus, yhtäläisyydet olisivat ymmärrettäviä, mutta Polonin suomennos ei ole uskonnollista tekstiä. Mahdollisesti eri aikakausien sanastojen yhtäläi-syydet ovat pelkkää sattumaa, sillä kirjoittajat ovat eri aikoina toisistaan riip-pumatta voineet päätyä samanlaiseen käännöslainaan. Myös almanakkojen sanastossa on paljon yhtäläisyyksiä Agricolaan ja Sorolaiseen verrattuna (Rapola 1957, 140–147). Yhteisiä yhdysverbejä ovat mm. *poikkileikata, rikki-särkeä, ulosajatella ja ylöskääntää*.

Edellä käsitellyt kirjoittajat ovat luoneet uusia yhdysverbejä melko sääste-liäästi, kun otetaan huomioon heidän käyttämiensä yhdysverbien kokonais-määrä. Wegeliuksen käyttämistä kompositumeista 27 prosenttia on omia uudissanoja. Francken *Postillan* suomentajien käyttämistä yhdysverbeistä alle 16 prosenttia on omia. Stenbäckillä vastaava luku on vajaa 23 prosenttia, ja Polonin uusien verbikompositumien osuus on alle 18 prosenttia. Näihin verrattuna Carl Rinmanin malminsulatusoppaan kääntäjä on luonut valtavasti uusia yhdysverbejä. Uusien osuus kaikista kompositumeista on peräti 58 prosenttia. Suurin osa on uniikkeja, mutta muissa teksteissä esiintyviäkin sanoja on, mm. verbi *poisviruttaa* esiintyy vuoden 1805 almanakassa. Mikä selittäisi prosentti-osuuksien erot? Malmien käsittelyyn liittyvää suomenkielistä terminologiaa

ei välttämättä 1700-luvun lopulla ole ollut, tai se on ollut vakiintumatonta. Näin ollen suomentajan on tarvinnut luoda kokonaan uutta sanastoa. Mahdollista on myös se, että oppaan tuntematon suomentaja ei ole osannut kunnolla suomea vaan on ruotsin prefiksiverbien kääntämisessä turvautunut sana sanalta kääntämiseen. Käännöksessä käytettyjä verbejä ovat mm. *alaskääntää* 'kääntää nurinpäin', *kiinnihakata* 'kiinnittää', *kokoontantaa* 'kasata; koota, liittää yhteen', *läpitsekuumeta* 'kuumentaa kauttaaltaan' ja *yhteenkiehua* 'kiehua kokoon'.

Vuoden 1701 virsikirjassa on yli 100 yhdysverbiä, joista miltei 20 on uudis-
muodosteita. Mielenkiintoisia ovat riimeihin sommitellut yhdysverbit. Riimittely on tuolloin ollut vielä kankeaa ja toisinaan virsirunoilija on loppusointua etsiessään päätenyt käyttämään omatekoisia sanoja, joiden merkitys on käsittämätön (Väinölä 1995, 15). Tekstiyhteyden tarpeisiin luodut sanat saavat motivaationsa ja merkityksensä lauseyhteydestä. Ilman kontekstia sanoilla ei ole ymmärrettävää merkitystä. Seuraavien esimerkkien yhdysverbit ovat uniikkeja, ja siksi voidaan ajatella, että verbit kantavat merkitystä vain näissä lauseyhteyksissä 1) *Judalaisten myös paatumast / Ia caickein maahan caatumast* – –; 2) *Meit sanans saarnall rawitzepi aina / Synnit pois paina*; 3) *Pahat Henget pois soittle / Minua Hengelläns suojele*; 4) *Meit hajotit / pois wajotit*. Verbin *poissoitella* merkitys on 'ajaa pois, karkottaa' (vrt. murteissa esiintyvään verbiin *soittaa* 'ajaa pois, karkottaa' SSA, *soida*).

5.4. 1800-luvun yhdysverbit

Käyttämäni aineisto kattaa 1800-luvulta vain vuosikymmenen mittaisen ajanjakson. Tuona aikana uusia yhdysverbejä on muodostettu 36. Kun lasketaan mukaan vanhat yhdysverbit, 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä on ollut käytössä 246 erilaista yhdysverbiä. Häkkinen (1987, 18) on tutkimuksessaan koontanut 353 yhdysverbiä 1800-luvun sanakirjoista. Aineistossa on varmasti samoja lekseemejä kuin tässä työssä käyttämässäni aineistossa. Päälekkäisyyksien vuoksi ei ole mahdollista tehdä tarkkoja päätelmiä koko 1800-luvun yhdysverbien käytöstä. Lisäksi on otettava huomioon, että 1800-luvulla on kirjoitettu runsaasti eri alojen kirjallisuutta. Varovaisesti voidaan kuitenkin arvioida, että 1800-luvullakin on käytetty satoja eri yhdysverbejä.

5.5. Nykykieleen säilyneet yhdysverbit

Tässä luvussa olen käyttänyt varsinaisen aineiston rinnalla Raimo Jussilan *Vanhat sanat* -teosta (1998). Sen mukaan vanhasta kirjasuomesta on säilynyt nykykieleen 50 yhdysverbiä, jotka ovat *edelläkädä*, *edesauttaa*, *-kanta*, *-kat*

soa, -tuoda, ilmisaattaa, kokoonpanna, laiminlyödä, matkaansaada, -saattaa, ristiinnaulita, takaa-ajaa, tähdellepanna, ulosajaa, -antaa, -hakea, -kirjoittaa, -mitata, -ottaa, vaarinottaa, vanhurskauttaa, vastaanottaa, -sanoa, -seisoa, ylenantaa, -katsoa, -syödä, ylösajatella, -kantaa, -nousta, ympärileikata (1500-luku); allekirjoittaa, ilmiantaa, -käydä, -saada, -tuoda, läpikäydä, läsnäolla, pahoinpidellä, puhtaaksikirjoittaa, väärinkäyttää, yhteenpanna, ylönskatsoa, ylöslöytyä (1600-luku); läpimennä, -tunkea, -vetää, peräänkuuluttaa, uudestisyntyttää, ylössanoa (1700-luku). Tutkimuksessani olen pitänyt sanoja ylenkatsoa ja ylönskatsoa saman lekseemin äännevariantteina. Tällä tavoin ajateltuna nykykieleen on säilynyt 49 yhdysverbiä.

Jussilan teoksessa nykykielisyyden kriteerinä on lekseemin sisältyminen *Nykysuomen sanakirjaan*, *Nykysuomen sivistyssanakirjaan* tai *Suomen kielen perussanakirjaan* (Jussila 1998, 9). Suurin osa nykykieleen säilyneistä yhdysverbeistä on mitenkuten säilynyt 1900-luvun alkuun asti. Uusimmasta sanakirjasta ne ovat jo poissa, ja *Nykysuomen sanakirjassakin* yleensä yhdysverbien tilalle tarjotaan muita, parempia ilmauksia. Useimmat nykykieleen säilyneet yhdysverbit ovat tyyliltään vanhentuneita. Monissa tapauksissa suositellaan sanaliiton käyttöä yhdysverbin sijaan. Jotkin yhdysverbit ovat tyyliltään arkisia (*peräänkuuluttaa*), toiset puolestaan pakinatyyliä (*ylösajatella*) tai ylätyyliä (*edestuada*). Uskonnolliseen ja hengelliseen kielenkäyttöön kuuluvat *uudestisyntyttää*, *vanhurskauttaa* ja raamatullinen *ympärileikata*, joka nykykielessä esiintyy usein myös lääketieteellisissä yhteyksissä. Raamatun kautta kielenkäyttöön on tullut yhdysverbi *ristiinnaulita*. Joistakin yhdysverbeistä on tullut jonkinlaisia termejä, esim. lakikielessä *pahoinpidellä*, *ulos-hakea* ja *ulosmitata*. Tavallista on myös yhdysverbien käyttäminen kuvaannollisessa merkityksessä, esim. *allekirjoittaa*, *läpikäydä* ja *ristiinnaulita*. Rinnakkain voi siis olla sekä konkreettinen että kuvallinen merkitys. Yhteen kirjoittaminen voi viitata myös käsitteen abstraktisuuteen, esim. *läpikäydä* vrt. *käydä läpi*. Kaikki säilyneet yhdysverbit ovat joko adverbialkuisia tai adverbiin rinnastuvalla nominin taivutusmuodolla alkavia.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

- HEINONEN, RAUNO 1972: *Yhdysverbit sekä vastaavat sanaliitot kahdessa vanhimmassa suomenkielisessä Uudessa testamentissa*. Laudaturtyö. Turun yliopisto, Suomen kielen laitos.
- RAHTU, TOINI 1983: *Suomen nominaalkuiset yhdysverbit*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto, Suomen kielen laitos.
- VAITTINEN, TANJA 2001: *Vanhan kirjasuomen yhdysverbit*. Suomen kielen pro gradu -työ. Turun yliopisto, Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.

Painetut lähteet

- FLEISCHER, WOLFGANG 1975: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 4., durchgesehene Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- HABICHT, KÜLLI 2000: Perifraasista verbeistä ja yhdysverbeistä Georg Müllerin saarnateksteissä. PUNTTILA, MATTI – JUSSILA, RAIMO – SUNI, HELENA (toim.): *Piipakielestä kirjakiieleksi*, 93–101. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1972: Sanapakinaa. *Kielikello* 5, 13–16. Helsinki: SKS.
- HASSELBLATT, CORNELIUS 1990: *Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen*. Wiesbaden: Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica.
- HÄKKINEN, KAISA 1987: Suomen kielen vanhoista ja uusista yhdysverbeistä. *Sananjalka* 29, 7–27.
- 1990: *Mistä sanat tulevat: suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: SKS.
- 1994: *Agricolasta nykykieleen: Suomen kirjakielen historia*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- IKOLA, OSMO 1994: Kokonaisesitys kirjasuomen historiasta. *Sananjalka* 36, 130–140.
- ITKONEN, TERHO 1972: Kielenhuoltomme tehtävistä. *Virittäjä* 76, 278–295.
- 1978: Verokarhun puhuteltavana. *Virittäjä* 82, 91–98.
- 1981: Paremmiin sanoen. *Virittäjä* 84, 400–402.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat: vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 696 – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Helsinki.
- KIURU, SILVA 1993: Agricolan Uusi testamentti ja ensimmäiset Raamatutimme. *Virittäjä* 97, 51–67.
- LEHTINEN, ERKKI 1989: Suomalainen patriotismi ja kansallistunne Ruotsin kaudella. TOMMILA, PÄIVIÖ (toim.): *Herää Suomi: suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiilla Oy.
- NUUTINEN, OLLI 1989: Käännöslainat. VESIKANSA, JOUKO (toim.): *Nyky-suomen sanavarat*, 110–126. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- OJANSUU, HEIKKI 1909: *Mikael Agricolan kielestä*. Suomi IV: 7. Helsinki: SKS.
- PENTTILÄ, AARNI 1942: *Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan katkelma*. Suomi 101. Helsinki: SKS.
- PULKKINEN, PAAVO 1983: Sanakirjajättiläinen valmistumassa. *Virittäjä* 87, 116–122.
- RAPOLA, MARTTI 1957: Suomalaisien almanakkojen kielestä. VILKUNA, KUSTAA – KOSKIMIES, EINO – HEDSTRÖM, GÖSTA – NIVANKA, EINO (toim.): *Suomen almanakan juhla-kirja*, 131–154. Helsinki: Helsingin yliopisto & Weilin + Göös.
- 1963: *Henrik Hoffman: puristinen kielenkorjaaja*. Suomi 110: 3. Helsinki: SKS.
- 1968: Käännöskerrostomia Agricolan tuotannossa. *Virittäjä* 72, 116–123.
- SAARIMAA, E. A. 1947: *Kielenopas: oikeakielisysohjeita*. Toinen painos. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1959: Über den Gebrauch von Verbalkomposita in Mikael Agricolan Neuem Testament. *Ural-Altäische Jahrbücher* XXXI, 387–391.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki.
- SIVULA, JAAKKO 1989: Synonyymit. VESIKANSA, JOUKO (toim.): *Nyky-suomen sanavarat*, 183–199. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- SKMM I = *Suomen kielen muistomerkkejä I: Mikael Agricolan Käsikirja ja Messu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 82, 1.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja 1–3*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: SKS – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- TARKKIÄINEN, VIILJO 1922: Muuan suomalainen saarnamies 1600-luvulta (Laurentius Petri Abocius). *Piirteitä suomalaisesta kirjallisuudesta*, 36–59. Porvoo: WSOY.
- VESIKANSA, JOUKO 1989: Yhdyssanat. VESIKANSA, JOUKO (toim.): *Nyky-suomen sanavarat*, 213–258. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II (A–K)*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Painatuskeskus/Edita.
- VÄINÖLÄ, TAUNO 1995: *Vanha virsikirja: vuoden 1701 suomalainen virsikirja*. Helsinki: Kirjaneliö.
- ÖHMANN, EMIL 1957: Beobachtungen über feste Verbalzusammensetzungen im Finnischen. *Ural-Altäische Jahrbücher* XXIX, 33–37. Wiesbaden.

TANJA VAITTINEN: *Die zusammengesetzten Verben in der alten finnischen Schriftsprache*

Die vier Hauptgruppen der zusammengesetzten Verben in der alten finnischen Schriftsprache sind die folgenden: mit 1) einem Adverb, 2) einer Flexionsform des Nomens und 3) der Nominativform des Substantivs als erstem Glied sowie 4) aus einem zusammengesetzten Adjektiv auf *-inen* gebildete Verben (vgl. Häkkinen 1987). Die größte Gruppe bilden Komposita mit einem Adverb im Wohin-Kasus (Lativ, Illativ oder Allativ) als erstem Glied, z.B. *auki/tirkata* 'mit dem Dietrich öffnen', *irralle/laskea* 'loslassen, freilassen', *kumoon/lyödä* 'zerschlagen'. Bei den zusammengesetzten Verben der heutigen Sprache stellen durch Derivation gebildete Komposita mit einem Nominativ als erstem Glied die größte Gruppe dar. Im Korpus der alten Schriftsprache begegnen nur wenige Verben dieser Art, z.B. *korvapuustella* 'ohrfeigen', *murhapolttaa* 'Feuer legen'.

Besonders zahlreich vertreten sind zusammengesetzte Verben in den finnischen Übersetzungen aus dem 16. Jahrhundert, vor allem in den Texten Mikael Agricolas. Im 17. Jahrhundert ging die Anzahl der Komposita zurück. Ein exakter Grund für diese Entwicklung ist schwer zu benennen, denn die Anzahl der Druckerzeugnisse und Handschriften ist im Vergleich zum vorangehenden Jahrhundert groß. Unter den Schriften sind ins Finnische übertragene Gesetze (Ljungo, Speitz, Kollanius, Florinus) und Predigten (Sorolainen, Laurentius Petri, Rajaleni, Ikalensis u.a.). Sowohl die erste finnische Gesamtbibel als auch die zweite Bibelausgabe stammen aus dem 17. Jahrhundert. Während in der Bibel von 1642 Verbkomposita gestrichen worden waren, nahm Florinus in der nächsten Übersetzung (1685) viele von ihnen wieder auf. Da in der juristischen Sprache und in religiösen Texten häufig verwendet werden, würde man erwarten, dass weitaus mehr Komposita zu verzeichnen wären als im vorangehenden Jahrhundert. Das Material aus dem 17. Jahrhundert zeigt deutlich, dass die reichhaltige Verwendung von Komposita bei Agricola eine Ausnahmeerscheinung war.

Die Fülle zusammengesetzter Verben im 18. Jahrhundert dürfte in erster Linie durch die gestiegene Anzahl gedruckter Bücher und ungedruckter Schriften zu erklären sein. Auch in diesem Jahrhundert handelt es sich bei den finnischsprachigen Texten vornehmlich um Übersetzungen. In den jährlich erschienenen Almanachen finden sich zusammengesetzte Verben in großer Zahl, ebenso in den zahlreichen Verordnungen und Erlassen. Die Übersetzungssprache war auch im 18. Jahrhundert anfällig für fremde Einflüsse. Die Entwicklung der verschiedenen Typen zusammengesetzter Verben zum heutigen Stand vollzog sich im 19. und 20. Jahrhundert, doch der Keim war bereits im 18. Jahrhundert gelegt. Damals begann der relative Anteil von Verben mit einem Nominativ als erstem Glied zu steigen.